

Гордана С. Драгин*
Филозофски факултет, Нови Сад**

ИЗ ГОВОРА ЧАКОВА (АКЦЕНАТ)

Анализира се акценатски систем места Чаково у источном делу румунског Баната. С обзиром на чињеницу да се Чаково налази на месту додира два дијалекта: новоштокавског, тачније, тамешког говорног типа шумадијско-војвођанског дијалекта и староштокавског (смедеревско-вршачког), била ми је намера да на основу акценатског система дам основне назнаке на основу којих би се одредила дијалекатска припадност овог локалног говора. Евидентна тонска и квантитетска нивелација у акцентованим прозодемама, потпуно утирање поста акценатског квантитета као и специфичан тип преношења акцента на проклитику, одваја овај говор од шумадијско-војвођанских али и ретки примери са непренесеним краткослиазним акцентом и изостанак кановачког акцента не сврставају га ни у смедеревско-вршачки. Потпунијом и квантитативно заснованом анализом говора одредиће се његова дијалекатска припадност.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, смедеревско-вршачки дијалекат, акценатски систем, тонска и квантитетска нивелација.

У јулу месецу 2016. године у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* под руководством проф. др Михаја Радана са Западног универзитета из Темишвара, посетила сам место Чаково (4 дана) у румунском Банату. На основу сакупљене аудио грађе и својих бележака у разговору са информаторима приказаћу актуелно стање у прозодији овог говора.

*gordanadragin19@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“ Центра за научна истраживања културу Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији, и пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (148001) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Место Чаково или Чакова како га мештани зову (и Румуни и Срби) центар је општине у округу Тимиш у Румунији. Налази се на источном делу румунског Баната на свега тридесетак километара од границе са Србијом. Близу града је магистрални пут Београд – Темишвар.

Пашњаци у сеоском атару доказ су да овде равничарски Банат постепено прелази у заталасана побережја. По попису становништва из 2002. године у месту живи 2.792 становника, а мештани тврде да их је данас знатно мање. Чакова је од давнина мултиетничко место са убедљиво најмањим постотком Срба (свега 3,4%).

Румуна је у њему 71,5%. Мађара 13,6% и Немаца 4,5%. По сведочењу мештана, данас је ситуација битно другачија. Чула сам податак од сеоског свештеника да у месту живи тек око двадесетак Срба. У Чакову је рођен (1739. или 1742. године) српски писац и просветитељ Доситеј Обрадовић и његова спомен кућа незаобилазно је место сваког Србина које треба посетити у овој варошици. У месту постоји и српска православна црква у којој се служи сваке недеље и великим верским празницима и на српском и на румунском језику.

Чаково је најјужније место у Румунском Банату које по свом географском положају представља место додира два дијалекта: новоштокавског, тачније, тамишког говорног типа шумадијско-војвођанског дијалекта и староштокавског, смедеревско-вршачког. Од суседних места као што су: Гад, Сока, и Сенђурађ који, по попису из 2002. године имају 23,2%, 22,7% и 13,0% Срба, Чаково сеиздваја по малом проценту српског становништва од 3,6% (иако рекосмо, тај број је данас, по слободној процени сеоског свештеника знатно мањи).

Први је румунски лингвиста Миле Томић (Томић 1984) у раду *Антропонимија Срба и Хрвата у Румунији* констатовао да се у Чакову и још 10 места јављају особине и староштокавских и новоштокавских српских говора, тј. да су то *мешовити* говори. Аутори обимне монографије из 1994. године о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, пак, истичу потребу да се тачно утврди „у којој су мери они стварно мешовити и да ли који од њих ипак припада сасвим одређено тамишком, односно вршачком говорном типу“ (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 35). Будући да је акценатски систем, један од (бар!) два најмаркатнија чиниоца за класификацију дијалеката, покушаћу да овом кратком студијом, за почетак, на основу акценатских особености говора, одредим ближе стање у говору Чакова и прикажем јаснију слику о

његовој дијалектакој припадности. Наиме, задатак ће ми бити да утврдим инвентар и дистрибуцију прозодема у говору Чакова, и могуће замахе и правце разграђивања таквог акценатског система.

Давне 1961. године у раду о српским и хрватским говорима у Румунском Банату румунски лингвисти Живковић, Берић и Веску тврде да *што се више спуштамо на југ (нарочито у селима Сока, Дента у централном типу...), налазимо на све више случајева старих акцената*. (1961: 79). Такође, у поменутој монографији о говорима Баната шумадијско-војвођанског дијалекта налази се мањи број примера са дугосилазним акцентом на непрвом слогу у речи који су средином прошлог века забележене у говору Српкиња, рођених у овим деловима Румуније које су биле удате у села на србијанској страни Баната. Стога су ови говори у Румунском Банату (Рудна, Дињаш, Семартон, Иванда, Гад и Чавош) сврстани у тамишку говорну зону (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 60-63).

Мој први информатор, крепки старац, Живојко Милошев, рођен је 1932. године у суседном селу Гад, али више од 60 година живи у Чакову. Својим ведрим духом и спремношћу за сарадњу, као и зачуђујуће добром меморијом, деда Жива је био прави избор за посао који сам имала намеру да обавим. Напоран рад на попуњавању *Упитника за српскохрватски/хрватскосрпски атлас* у разговору с њим, био је само радостан сусрет мог информатора са матерњим језиком и лексиком његовог детињства и младости. Наиме, многа питања из *Упитника* везана су за неке делатности, обичаје, дечије игре, јела, воће, поврће и сл. којих се деда Жива сећао из давнашње прошлости. Више до 10 сати снимљеног спонтаног разговора, односно, његовог монолога, само су мали део приче за коју је деда Жива био спреман. Другог информатора, знатно млађег (1947) Војислава Давидовића, посетила сам други дан свог боравка у месту. Али и поред његове добре воље да ми изађе у сусрет, нисам успела да урадим посао јер је информатор, сасвим некритички мешао румунски и српски језик у свом говору, и готово на свако моје питање прво би одговорио на румунском, а српске речи, често, није могао ни да се сети. Слично се десило и са госпођом професорком руског и румунског језика, Српкињом од око 60 година, која ми је упутила код ова два информатора. Њен српски језик био је у врло лошем стању. Иако су се поносили својим српским пореклом и на њему, чак, инсистирали, ово двоје Срба свој матерњи језик су или заборавили или га никада нису добро ни научили.

Све троје које овде помињем живе у мешаном браку, тј. са партнерима друге националности (Молдавка, Румун и Мађарица) што није од мале важности за (не)очување матерњег језика. Нећемо се, овом приликом, бавити проблематиком која се тиче очувања српског језика у инојезичком окружењу, само констатујемо да је неопходно снимити и пописати и оно мало што је остало од српског језика у селима попут Чакова.

Иако се за све српске говоре овог дела Румунског Баната тврди да имају (у основи, бар) 4 новоштокавске акценатске прозодеме¹ са мање-више сачуваним квантитетом иза акцента (као, рецимо, и банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта са друге стране границе), у говору Чакова у великој мери скраћује се квантитет акценатских прозодема као и послераценатске прозодеме. Први утисак и крајњи закључак јесте да се код свих информатора из Чакова разграђује, претпостављамо наслеђени акценатски систем од 4 новоштокавске акценатске прозодеме, у правцу, готово, редовне појаве краткосилазног акцента на месту и оба дуга и узлазног кратког акцента. Дуг слог иза акцентованог слога ниједном није ногиран у мом материјалу.

Забележени примери доказују претходну тврдњу.

Дугосилазни акценат је, у зависности од позиције, или сачувао своју фонолошку вредност (а) па се јавља на старом месту (на ултимим и медијалном слогу) или није, тј. скраћује се (б). Примери то јасно илуструју:

а) *асѝа̂л, бард̂ак, водѝр, вршњ̂ак, дрѝчанѝк, дув̂ан, жар̂ач, камѝњем, коѝач, кос̂ач, крав̂ар, кромѝѝр, леволв̂ер, Маѝар, ѝасѝѝр, ѝас̂уљ, ѝокд̂јник, Северѝн, оѝан̂ак, сѝом̂ак, ѝањѝр, ѝелефдн, Темишв̂ар, ѝочѝр, чѝиј̂ун, у шеѝѝр; мојѝм; наѝр̂ед;*

од кокд̂шке, колѝвка, ѝеч̂урка, ѝирѝнца, Рум̂унка; уѝиј̂у; заѝеваду, ижљ̂бѝиш, ур̂ади, исѝѝра, исѝѝрѝвам, да од̂аље, ос̂уши, ѝрекруѝљѝва, не увр̂ѝдим, ур̂ади, се цел̂ѝва; заг̂рађено, наѝсано, рум̂унски, ур̂ађено.

б) ^ > ` :

¹ В. библиографију о говору Рудне, Ченеја, Малог Гаја, Сараволе, Семиклуша и Гада.

*гнѝј, зѝб, жѝч, кнѝз, кнѝз, ирѝи, иѝи, Нѝви Сѝд, чѝр; иѝј;
гѝдину дѝна, зѝби, мајсѝор, од сѝна; у бѝлници, гѝлаву, дѝћа,
иѝиусѝи дѝшу, клѝиу, свѝрку, у цѝкви, шѝнке; гѝрѝжѝе; ирѝви гѝрѝшим,
кѝжем, кѝжеш, да кѝйѝмо јѝну кѝћу, ирѝмаду, ирѝча, ирѝчаду,
ирѝбајѝе, ирѝђе, рѝдимо, ћѝиим, чѝвам; брѝзо, сѝјѝлно; поред
неупоредиво ређег вѝнци, гѝрѝзд, жѝр, иѝсѝи, сѝн, цѝун; у цѝкви; ја сам,
иѝд; двѝ рѝчи; ирѝе; љѝби где квантитет акцентованог слога ступа у
опозицију са краткоћом из претходних примера, али, рекла бих на основу
слушног утиска, да се ради само о продуженој краткоћи акцентованог
слога, а не о типичној дужини.*

Из претходних примера може се закључити да дугосилазни акцент са фонолошком вредношћу има специфичну дистрибуцију. Наиме, функционише у систему једино када се сачувао на старом месту (у медијалном положају или на затвореној ултими, сем у три забележена примера *изѝћем, одвѝлиду, асѝјѝл*), док се у иницијалној позицији, неупоредиво чешће реализује као краткосилазни, тј. мења квантитет.

Дугоузлазни акцент ће, без обзира на позицију, поред тона, променити и квантитет, тј. оствариће се, најчешће као краткосилазни.

' > `

*Босѝнац, вѝшар, Нѝмци, нѝживи, иѝдѝа; дѝша, нѝродносѝи, на
илѝћа, рѝжа; врѝме; дѝједу, жѝвио, рѝди, иѝкли; сѝрѝшино;*

*Румѝни, иѝамбурѝи, из Темѝшвѝра; шанѝарѝѝа; одѝло;
излѝјѝали, обѝче, иѝолѝјѝали, иѝосѝрѝадо, ирѝодѝвали.*

Врло ретко, готово, као изузетак и то увек на пенултими сачувао се дугоузлазни у следећим примерима: *са клѝје, вѝче, чѝрба, Чакѝовац, од Румѝна, насрѝд иѝиѝа.*

Из приложене грађе се види да се ради о разарању тонских опозиција (П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 54). Овде није забележена појава да се дугоузлазни акцент факултативно реализује као дугосилазни као у већини српских говора у Румунском Банату (в. библиографију). Не би се могла ни потврдити констатација да је то случај само са млађим говорним представницима који су више изложени утицају румунског стандардног језика (П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 54). Ради се,

заправо, о појави која је широко заступљена у Чакову и не само међу млађим говорницима. Утицај румунског језика је очигледан и оваква романизација, са додуше, много мање примера констатована је и у другим местима Румунског Баната (Рудна, Ченеј) (Бошњаковић, Вареника 2008: 226). Важно је поменути, да је појава свођења дугоузлазног акцента на краткосилазни *претпоследњи корак до јављања експираторног акцента*. Ни у суседној Рудни, поређења ради, дугоузлазни никада не прелази у дугосилазни (Бошњаковић, Вареника 2008: 225), што се сматра готово регуларним у говорима изложеним утицају румунског језика (Ивић 1990: 191-192).

И **краткоузлазни акценат** често се метатонијску реализује, тј. мења свој тон и прелази у краткосилазни. За ову појаву, у монографији о банатским говорима Ш-В дијалекта констатује се следеће: *Значајно је (...) да је чешића у материјалу снимљеном током последњих година (а то би било пре, неких, 20-ак година ГД) него у грађи коју је 1950. забележио П. Ивић. То је, дакле, појава која напредује и додаје се У говору темишварских Срба практично је преовладао краткосилазни акценат место краткоузлазног. П. Ивић је 1956. године записао у темишварском кварту Мехали, где је српско становништво било релативно концентрисано* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 53).

И данас, после 66 година од Ивићевих налаза, у говору Срба у Тамишкој жупанији, дакле и у Чакову, ова скраћења готово су редовна. Додаћу и то да сам у говору другог информатора у Чакову који је 15 година (1947) млађи од претходног (1932) бележила искључиво кратки силазни акценат на месту оба дуга и кратког узлазног. Јасна је ствар да се ради о промени која напредује. Навешћу само мањи део забележених примера:

јед̀аред, сам љ̀дарео, изљ̀шо, слљ̀нини, љ̀де, дд̀бро, зан̀сен, у ѓ̀ра̀дини, љ̀сљ̀анем, дон̀сем, већ̀йна, нљ̀сам, разљ̀мо, језик, љ̀зљ̀уби, са Мљ̀ланом, дљ̀иљ̀или, љ̀олљ̀мика, вд̀лови, нљ̀гови, дљ̀иљ̀ац, руковд̀диоц, сирд̀машинами, сирдљ̀иљ̀има, дб̀разе, дљ̀иљ̀или, кд̀миљ̀илица, дд̀лазиљ̀ије, дрљ̀жава, љ̀зљ̀леда, дљ̀иљ̀ац, љ̀чу, мљ̀царски, дсєљ̀иљ̀ио, сєсљ̀ире, жєне, вардљ̀иљ̀ица, дсљ̀иљ̀ане, љ̀рескд̀чио, дљ̀иван, љ̀дрез...

Само у речи *чєло* и то као одговор на питање из Упитника чуо се краткоузлазни акценат.

Краткосилазни акценат сачувао је своје старо место тек у по неким категоријама 1) на затвореној ултими или у медијалном положају и то у сложеним речима, прилозима где је граница између саставница препрека преношењу (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 63-68): *досѝд, сасвѝм, насрѝд, ѝонѝки*; 2) у компаративу, пре свега, придева: *здравѝји, срамоѝљѝви, сѝарѝји* и 3) у два тросложна глагола (*долѝзим, извѝдим*) и једној именици страног порекла (*ѝракѝорѝсѝа*).

На основу овако малог броја примера може се закључити да је дуги силазн акценат отпорнији, тј. дуже је задржао своје старо, наслеђено место у речи.

Послеакцентски квантитет није регистрован ни у једном положају, тачније ни у једној речи. Утицај румунског језика и овде је одиграо пресудну улогу.

Преношење акцента на проклитику

С обзиром на чињеницу да је у овом говору дошло до тонске нивелације код кратких и дугих акцената, пренесени акценат на проклитику, ако до њега и дође, увек ће бити краткосилазни, без обзира на то да ли се ради о старом или новом типу преношења.

*нѝ зиму, нѝ знаду, нѝ знамо, нѝ зна, сѝ мноm;
нѝ воле, нѝ носи, нѝ кајем.*

Не може се рећи да ли се дуги или кратки силазни акценат чешће преноси. Очигледно је само то да се ради о негираним глаголима и предлошкој конструкцији *сѝ мноm* која се перципира, и често погрешно пише, као једна реч.

Бројнији су примери у којима се акценат не преноси на проклитику: *у цркви, не мѝриду, код нѝс, код њѝ
у бѝрѝи, са сѝром, из чѝкове, не вѝѝам,..*

Закључак

На основу кратког прегледа акценатског система Чакова, наслућује се да се ради о једном говору који би своју природу пре приклолио С-В говорима него мешовитим говорима са особинама детаљно описаних Ш-В дијалекта и С-В.

Инвентар и дистрибуција прозодема нису типични ни за В-Ш дијалекат, ни за С-В. Мишљења сам да би се прецизним и детаљним прегледом примера могло са мање несигурности закључити којих особина је у говору више, шумадијско-војвођанских или смедеревско-вршачких.

„Окрњени“ инвентар прозодема, важна акценатска скраћења, као и разарање тонских опозиција акцентованих слогова издвајају овај говор из шумадијско-војвођанских, а, само ретки примери непренесеног кратког силазног акцента и незабележени кановачи акценат одвајају га и од С-В. Квантитативном анализом забележених примера, која се планира, сврстаћемо овај говор међу један од поменути два дијалекта. Није без значаја ни историјска прошлост, географски положај на самој међудијалекатској граници и инојезички контекст али лингвистички налази после детаљне анализе говора „удомиће“ говор Чакова.

Литература

- Бошњаковић, Вареника 2008: Бошњаковић, Жарко, Вареника, Светлана. *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*. – 36МСС LXXIV, Нови Сад, 209-230.
- Бошњаковић, Радовановић 2009: Бошњаковић, Жарко, Радовановић, Драгана. *Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)*. – ППЈ, књ. 40, Нови Сад, 161-177.
- Бошњаковић, Радан 2010: Бошњаковић, Жарко, Радан, Михај, Н. *Досадашња истраживања о утицају румунског језика на лексику српских говора румунског дела Баната*. – ЈФ LXVI, Београд, 135-161.
- Драгин 2006: Драгин, Гордана. *Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније*, Timisoara, Probleme de filologie slava, 44-58.
- Dragin 2010: Dragin Gordana. The influence of Romanian on the Banat Vernaculars of the Šumadija-Vojvodinian Dialect. – The 9 th International Conference of KACEEBS, SERBIA, CENTRAL & EASTERN EUROPE, THE BALKAN AND KOREA, Beograd, 15-28.
- Драгин 2013: Драгин, Гордана. *Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији)*, Језици и културе у времену и простору II/2, Нови Сад, 379-384.
- Драгин 2012: Драгин, Гордана. *Напомене о говору Радојева у Средњем Банату*, Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Књига II, Нови Сад, 35-44.
- П. Ивић 1949: Ивић, Павле. *Извештај о испитивању говора Ђале, Српског Крстура, Волошинова, Српске Црње, Радојева, Фаркаждина, Боке и Крушчице*. – Гласник САНУ, Књ. 1, св. 3, Београд, 485-488.
- П. Ивић 1990: Ивић, Павле. *Балканизми у настајању у српским говорима Баната, О језику некадашњем и садашњем*, Бигз-Јединство, Београд-Приштина, 189-198.

- П. Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994, 1997: Ивић, Павле, Бошњаковић, Жарко, Драгин, Гордана. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта I и II*. - СДЗб, књ. XL, XLIII, Београд, 1-419; 1-586.
- Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану (међународни научни скуп, Темишвар, 12-13. 11. 2003)*, (приредио: Др Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005.

Gordana Drag in

ABOUT THE DIALECT IN ČAKOVO

(Summary)

On the basis of newly recorded material from Čakovo analyzed phonological features of the speech and compared with of the speech has Banat in Serbia to which they belong. Shortening the quantity accentual and not accentual prosody and sound neutralization the most important features. At the current collected examples proving each of said observation.

Key words: Čakovo speaking, phonology, accent, innovation.

